

Derasja van Rabbijn Menno ten Brink

Het was zo even twee minuten stil. Stil hier in sjoel, stil op de zoom, stil bij u thuis. Twee minuten stilte om onze overledenen te herdenken. Die twee minuten stilte komen we overal tegen waar we herdenken, op 4 mei, op onze begraafplaats op de eerste dag van de selichot, bij andere herdenkingen zoals de Auschwitz herdenking rond 27 januari in het Wertheijm park.

Twee minuten is het stil.

Heeft u er ooit bij stil gestaan dat daar ooit een begin mee is gemaakt, en waarom twee minuten?

Het is ooit begonnen met een herdenking in het Zuid Afrikaanse Kaapstad. In de Adderley Street in Capetown hangt een herdenkingsplaquette, die eraan herinnert dat in 1916, nadat de eerste Zuid Afrikaanse soldaten waren gesneuveld in de Eerste Wereldoorlog, een kerk startte met het in acht nemen van 2 minuten stilte. Veel andere kerken volgden in Kaapstad. Vanaf mei 1918 maakte de burgemeester van Kaapstad bekend dat het een publiek ritueel zou zijn. Tot het einde van de Eerste Wereldoorlog was heel Adderley Street elke dag om 12.00 uur twee minuten stil, een ritueel dat ingeleid werd met de *last post*. Een van de bezoekers van de kerk, Sir Percy Fitzpatrick, een schrijver en politicus, had zijn zoon verloren aan het Franse front en hij was geëmotioneerd door het ritueel. Hij wilde dat in het hele Britse Rijk deze traditie van twee minuten stilte zou worden overgenomen tijdens Armistice Day, de dag waarop de Eerste Wereldoorlog werd herdacht. Dit voorstel kwam bij de Britse Koning George V, die het een onderdeel maakte van de eerste herdenking op 11 november 1919. Ook in ons land werd dit na de Tweede Wereldoorlog overgenomen.

Dit is een historische verklaring van het ontstaan van een herdenkingsritueel. Maar heeft u ooit begrepen waarom het niet één maar twee minuten is? Waarom niet één of drie?

De ene minuut was bedoeld voor het herdenken van de gevallenen, de tweede minuut om stil te staan bij de overlevenden: *those who had returned alive*. Men herdacht dus niet alleen de doden, maar vroeg ook aandacht voor degenen die met hun oorlogservaringen teruggekeerd waren in de samenleving.

Deze betekenis van de twee minuten is bij ons niet bekend. We hebben gewoon een ritueel overgenomen, en dat vormt deel van de Dodenherdenking op 4 mei, of van de andere herdenkingen op andere momneten zoals vandaag op Jom Kipoer tijdens de Jizkor dienst. We herdenken de doden, niet de levenden, niet de overlevenden. Een minuut voor de overledenen en één voor de overlevenden is bij ons nooit doorgedrongen. Er is alle reden om stil te staan bij diegenen die overleden zijn, maar ook bij diegenen die er nog wel zijn. Herdenken is niet alleen stilstaan bij het verleden. Herdenken vindt plaats in een bepaalde context, setting en gemeenschap, die van invloed zijn op het ritueel zelf. Herdenken doet wat met de mensen die herdenken.

Voor degenen die herdenken zijn er twee aspecten: we zijn bij elkaar om samen te herdenken. Het collectief herdenken geeft een enorme kracht Samen voelen we de warmte van de ander, familie, vrienden, collega's. We staan samen, omdat we allemaal wel iemand of meer familie en vrienden hebben te herdenken, en we geven daarmee steun aan elkaar. Dat samen, alleen samen zijn we een kehilla, *rak jachad anoe kehilla*, u kent de uitspraak inmiddels, staat onder spanning, als ik in de camera kijk naar u thuis allemaal. U bent alleen, of samen met het gezin, met de contact personen in uw directe kring. Het joodse normaal zou hier in sjoel moeten zijn tijdens de jizkor dienst. Na de jeugdmincha, het herdenken, samen. En toch, ook al zouden we

hier allemaal in sjoel zijn, herdenken doe je ook alleen. We zijn alleen met ons verdriet, want echt voelen wat ik voel, kan een ander niet aanvoelen, hoe empathisch iemand ook is. Je kunt alleen zelf je eigen verdriet, of machteloosheid, of woede of eenzaamheid, het beste voelen. Vaak weet je het ook niet in woorden om te zetten: het is een diep gevoel, van binnen.

De leegte van de Dam op 4 mei dit jaar, met alleen de koning, de premier en de burgemeester, gaf ondanks het feit dat we er niet konden zijn, en het lege beeld op tv, een enorme kracht. De koning als vertegenwoordiger van ons volk, stond daar, wij waren allemaal thuis, en toch sprak er een enorme empathie en kracht uit zijn woorden, misschien wel juist vanwege die bijzonder situatie.

Herdenken is eigenlijk een exposure, in de psychologische traumaverwerking, een gecontroleerde blootstelling aan het verleden, trauma's die iemand in het verleden heeft meegemaakt en die weer herbeleefd worden. Net als tijdens een therapeutische behandeling kan iemand bij een herdenking teruggebracht worden in het verleden maar tegelijkertijd een veilige omgeving hebben, door een afgebakende tijd, die we hebben om te herdenken: de herdenking heeft een begin en een einde. We kunnen bij een herdenking ook onze emoties laten gaan. Niet iets dat we dagelijks zomaar op straat doen, behalve misschien in het begin als we een dierbare verloren hebben. Je barst plotseling in huilen uit, omdat je een geluid hoort dat lijkt op zijn stem, als je de parfum ruikt van je vriendin, als je voor je een auto ziet rijden waar je vader in zit, terwijl hij net een paar weken geleden overleden is. Herdenken biedt ruimte om even in contact te komen met je eigen leed. Maar je voelt ook het verdriet van anderen, die om je heen staan, en dan denk je even: ik ben niet de enige, ik kan het delen. Die gedeelde emoties, van verdriet en verlies, verbinden ons juist ook met de andere overlevenden. De verbondenheid. Herdenken brengt mensen zowel fysiek als emotioneel bij elkaar.

Nu zijn we niet fysiek bij elkaar, maar digitaal. Thuis kunnen we elkaar omhelzen, een knuffel geven, maar hier in sjoel lukt dat niet. Het voelt leeg, alleen, ondanks dat we samen zijn. Toch kunnen we niet meer doen, dan ons zo op afstand met elkaar, toch diep verbonden voelen.

Staan we er zelf wel eens bij stil wat herdenken met ons doet? Welk effect heeft dat moment van collectieve stilte op diegenen die herdenken? Als herdenken je onberoerd laat, heb je ofwel nog niets in je leven meegemaakt, ofwel je bent van steen of ijs. Vrijwel iedereen ervaart wel verdriet, somberheid of zelfs angst, boosheid, als je aan de ander, of de anderen denkt die jou verlaten hebben. Waarom is dit gebeurd, waarom hebben ze me verlaten? Wat moet ik nu? Ik ben alleen gelaten. Naast dit verdriet, kunnen mensen ook gevoel van dankbaarheid hebben; inspiratie, trots, een gevoel van liefde ervaren. Een gevoel van: ik ga door, als ene overlevende.

Tranen, een blik van herkenning bij de ander, of het besef dat je er niet alleen voor staat, dat je elkaar kan steunen en helpen, geeft kracht en moed om verder te gaan. Het neemt het verdriet niet weg, maar je kunt er mee verder, naar de toekomst. Je kunt de ene minuut langzaam laten overgaan in die tweede minuut.

Heeft u wel eens bedacht, waar u aan denkt in die twee minuten stilte. Zegt u het jizkor? Doet u dat automatisch, of probeer je werkelijk even stil te staan bij je eigen gedachten en gevoelens, als je denkt aan het verleden, aan diegenen die niet meer bij je zijn? En dan? Blijf je er in hangen, of gebruik je de tweede minuut om te bedenken hoe je zelf in het leven of in het overleven staat? Dood en leven liggen zo dicht bij elkaar, het kan een minuut schelen, in twee minuten stilte.

Voor mijzelf is deze Jom Kipoer heel bijzonder, deze jizkor dienst. Ik herdenk, ik heb net mijn ouders genoemd, die als voormalige bestuurders van onze kehilla ieder jaar genoemd worden. Zij hebben bijgedragen aan de kracht en de opbouw, na de vernietiging, het alleen overblijven

na de Sjoa. Zij hadden, zoals zo velen van u, en van uw ouders en grootouders, de *koach* om verder te gaan en te bouwen. Ik ben met dat mooie virus geïnfecteerd en heb het zelf omgezet in een professioneel bouwen als rabbijn aan de joodse gemeenschap in ons land.

Mijn twee minuten waren vandaag heel speciaal. De eerste was het herdenken van mijn ouders, van het verleden. Van hun hele geschiedenis, van alles waar zij voor stonden, ons gezinnetje waar we liefdevol zijn opgevoed. Die eerste minuut gingen ook die mensen door mijn hoofd die we het afgelopen jaar hebben moeten begraven, ook in die eerste corona uitbraak in maart en april, waar ik zelfs maar met een paar mensen op de begraafplaats stond. Familie en dierbaren konden niet aan het sterfbed zitten, normaal afscheid nemen.

Die tweede minuut was er een van een scherp contrast. Van blijdschap en intense emotie, omdat ik dacht aan het overleven, aan het intense geluk, dat ik, dat wij, hebben beleefd omdat we een kleinzoon hebben gekregen. Sem werd in goeie gezondheid geboren. Het gaat door, niet alleen het joodse leven, maar het leven zelf, precies wat mijn vader en moeder zo hebben gewild. Daarmee, ondanks dat ze dit kleine geluk en het prille leven, niet hebben mogen meemaken, zijn zij verbonden in de schakel van generaties, in die twee minuten van stilte.

Weer is er een S. ten Brink, net als mijn vader. In de lijn van generaties kan er weer een Ten Brink in onze lijn bijgeschreven worden. In een periode van verdriet en ellende van dit afgelopen jaar, hebben wij het geluk van het nieuwe leven juist mogen beleven, dat is een groot voorrecht. Na de eerste minuut, schakelde ik om naar de tweede minuut van overleven, van het leven en de toekomst. Misschien kunnen we die tweede minuut wel als de nieuwere stroming van positieve psychologie zien, posttraumatische groei. Jezelf als overlever zien en niet als slachtoffer, je sterker verbonden gaan voelen met je familie en vrienden, na je verlies, openstaan voor nieuwe mogelijkheden, een grotere appreciatie van het leven en misschien wel veranderingen in je levensvisie en een positieve spirituele ontwikkeling. Men kan zich weer 'heel' gaan voelen, in die tweede minuut van herdenken. Met Soeren Kierkegaard (1813-1855): *"Het leven kan alleen achterwaarts begrepen worden, maar het moet voorwaarts worden geleefd."*

Ik citeerde tijdens de herdenking op Gan Hasjalom, de eerste dag van de Selichot dit jaar, een gebed van *Nachman Syrkin*. Hij zei dat er iets is in het menselijke leven dat nooit eindigt in het graf. Hoewel maanden en jaren voorbij gaan, we weten dat er iets heel dierbaars blijft. Wat blijft? Het mysterie van het leven is zo complex, zo groot dat we het niet kunnen bevatten, dat het meer is dan de pijn die we voelen als iemand overlijdt. De mensen waar we van gehouden hebben, en die van ons hebben gehouden, een vader, moeder, man, vrouw, kind, een leraar, een vriend of vriendin, misschien zelfs iemand waar we in het geheim van hielden, zonder dat iemand het wist. Deze zielen werden met die van ons verbonden, boven het fysieke, in de ongrijpbare wereld van emotie, gevoel, spiritualiteit, het universum, de eeuwigheid. Het cadeau dat ze ons hebben gegeven kan niet gewogen, of geteld worden, ook kan het niet echt verloren gaan of aangetast worden door de tijd. Zelfs in het donkerste moment van ons verdriet, geven ze nog steeds het licht en de warmte die ze ons bij het leven hebben gegeven. Juist dat maakt het zo verdrietig, want we missen die arm, dat gesprek, die schouder, die troostende en lieve woorden, die ogen, vaak zo mooi en diep, waarin onze werelden samenvloeiden. De kameraadschap, de harten die gelijk klopten, die gedachten, op het zelfde moment, omdat we elkaar zo goed kenden. Het vertrouwde.

Laten we proberen om in die twee minuten stilte de overgang te kunnen voelen, tussen dat wat was, waar we afscheid van hebben moeten nemen, met alle pijn en verdriet, naar dat wat we nog wel hebben, wat we van hen hebben meegekregen, of zelfs het nieuwe leven. Om te proberen boven onszelf uit te stijgen, zoals Syrkin dat wist te zeggen, en even terug te gaan naar die andere tijden toen ze nog bij ons waren en het fijne en het positieve proberen te

herinneren, waarin we in elkaar overvloedden. Twee minuten was het stil, een minuut voor het verleden, en een minuut voor onze toekomst.

Gisteravond noemde ik Eljahoe hanavi, die zich na de ellende verborg in een grot, en niet verder wilde. Ma lecha fo elijahoe? Wat doe je daar Eljahoe? Voor God. Leech, sjoew, ledarkecha, "Kom naar buiten, keer terug, op je weg in het leven."

Nog veel jaren, chatima tova.

Rabbin Menno ten Brink, LJG Amsterdam